

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ВІЦЕБСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ТЭХНАЛАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»
УА «ВДТУ»

УДК 008(476)''15/19''
Рэг. № 20211365

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Першы прарэктар

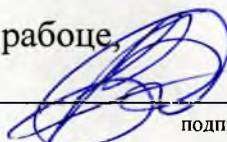
 В. А. Жызнеўскі
«31» _____ 2025 г.

СПРАВАЗДАЧА
АБ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫЦКАЙ РАБОЦЕ

ФАРМІРАВАННЕ ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ ВІЦЕБШЧЫНЫ Ў
ЭПОХУ НОВАГА ЧАСУ
(зключны)

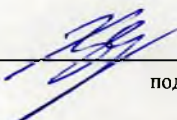
2021 – ДПД – 024

В. а. прарэктара па навуковай рабоце,
начальнік НДЧ

 3.12.2025

В.А. Сажын

Навуковы кіраўнік
К.Г.Н.

 3.12.2025

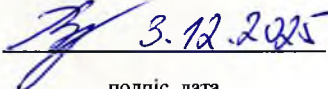
В.М. Хаданёнак

Віцебск 2025

СПІС ВЫКАНАЎЦАЎ

Навуковы кіраўнік:

К. Г. Н.,

3.12.2025

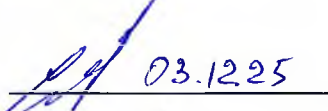
подпіс, дата

В.М. Хаданёнак

(агульнае кіраўніцтва работай,
раздзел 1.3)

Выканаўцы тэмы:

Ст. выкладчык

03.12.25

подпіс, дата

С.В. Найер

(раздзел 1.1)

К. ф. н., дацэнт

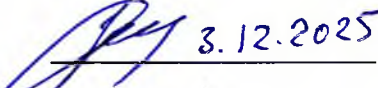

3.12.2025

подпіс, дата

А.А. Рудко

(уводзіны, раздзел 2.2)

К. Г. Н., дацэнт

3.12.2025

подпіс, дата

А.А. Субоцін

(раздзел 1.2., 2.3)

К. філал. н., дацэнт

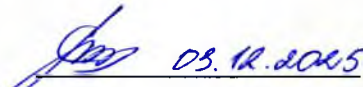

03.12.2025г.

подпіс, дата

В.І. Уткевіч

(раздзел 2.1, заключэнне)

Нормакантроль:

03.12.2025

подпіс, дата

В.С. Гормазава

РЭФЕРАТ

Справаздача 108 с., 161 крыніца.

ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА, НОВЫ ЧАС, КУЛЬТУРНЫ СІМБІЁЗ, МЕНТАЛІТЭТ, ІНАВАЦЫЯ, ТРАДЫЦЫЙНАЕ ГРАМАДСТВА, АДУКАЦЫЙНАЯ ПАРАДЫГМА, КАМУНІКАЦЫЙНЫЯ БАР'ЕРЫ, САЦЫЯЛЬНАЯ ТВОРЧАСЦЬ, ІНТЭЛЕКТУАЛЬНЫЯ РЭСУРСЫ, ІДЭАЛАГІЧНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ

Аб'ектам навковага даследавання выступае інтэлектуальная культура Віцебшчыны.

Мэта работы – панарамны гісторыка-культурны аналіз працэса фарміравання і развіцця інтэлектуальнай культуры Віцебшчыны ў XVI – пачатку XX ст. Для дасягнення абазначанай мэты было выведзена комплекснае азначэнне «інтэлектуальная культура», разгледжана яго эвалюцыя ў гістарычнай рэтраспектыве. Вызначаны асноўныя рэверсіўныя кропкі развіцця інтэлектуальнай культуры паўночна-ўсходняга рэгіёна Беларусі ў эпоху Новага часу.

Прааналізаваны светапоглядныя і метадалагічныя наратывы Новага Часу. Вызначаны асноўныя характарыстыкі развіцця рамёстваў і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва паўночна-беларускіх земляў у XVI – XVIII стст. Абазначаны асноўныя тэндэнцыі і супярэчнасці канфесійнага жыцця Віцебшчыны ў XVI –XIX стст.

Вынікі навуковага даследавання ўкаранены ў вучэбны працэс кафедры «Сацыяльна-гуманітарныя дысцыпліны» у выглядзе электронных вучэбна-метадычных комплексаў па асноўных выкладаемых прадметах (гісторыя беларускай дзяржаўнасці, гісторыя навукі і тэхнікі, філасофія.

Эфектыўнасць укаранення падцверджана паспяховасцю функцыянавання сістэмы дыстанцыйнага навучання.

ЗМЕСТ

Уводзіны	5
1. Інтэлектуальныя дыскурсы і культурныя наратывы ў эпоху Новага часу	7
1.1 Асноўныя светапоглядныя і метадалагічныя наратывы Новага часу ..	7
1.2 Інтэлектуальная культура: праблема азначэння і асноўныя характарыстыкі	18
1.3 Рэверсіўныя кропкі развіцця інтэлектуальнай культуры Беларусі ў эпоху Новага часу	22
2. Фарміраванне інтэлектуальна-рэлігійнага ландшафта і рамесных практык Віцебшчыны (XVI – пачатак XX ст.).....	25
2.1 Канфесійны дыкурс як поле інтэлектуальнай палемікі ў Віцебскім рэгіёне (XVI – XIX ст.).....	25
2.2 Матэрыяльная культура Віцебшчыны: рамяство ў сістэме інтэлектуальных запатрабаваняў эпохі.....	40
2.3 Археалагічныя пошукі А. П. Сапунова як фактар фарміравання навукова-гістарычных ведаў на Віцебшчыне	71
Заклучэнне	91
Спіс выкарыстаных крыніц	93

УВОДЗІНЫ

Актуальнасць вывучэння інтэлектуальнай культуры Віцебскага рэгіёну ў эпоху Новага часу (XVI – пачатак XX стст.) абумоўлена яго ўнікальным геапалітычным і сацыякультурным становішчам. На працягу гэтага перыяду тэрыторыя Віцебшчыны паслядоўна ўваходзіла ў склад Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, знаходзячыся на стыку праваслаўнай, каталіцкай і пасля пратэстанцкай традыцый, а таксама ў зоне інтэнсіўных культурных узаемадзеянняў паміж усходнеславянскім, польскім і яўрэйскім насельніцтвам. Гэта робіць рэгіён ідэальнай лабараторыяй для даследавання механізмаў фарміравання, трансляцыі і адаптацыі ідэй ва ўмовах поліэтнічнага і поліканфесійнага грамадства. Інтэлектуальная культура Віцебшчыны ўяўляе сабой не перыферычны феномен, а складаную, шматузроўневую сістэму, якая адлюстроўвае ключавыя агульнаеўрапейскія працэсы – Рэнесанс, Рэфармацыю, Контррэфармацыю, Барока і Асветніцтва – пераломленыя праз прызму мясцовай спецыфікі.

Адметная асаблівасць эпохі Новага часу складаецца ў тым, што яна паклала пачатак якасна новаму цывілізацыйнаму праекту, які атрымаў назву мадэрн. У межах гэтага праекта адбылося, з аднаго боку, размежаванне розных тыпаў сацыяльнай і культурнай прасторы, а з другога – іх узаемадзеянне і ўзаемнае ўзбагачэнне. У самым агульным плане ў аснове філасофскага дыскурсу мадэрнасці ляжыць ідэя эмансіпацыі чалавека, вызваленне яго ад абмежаванняў часу і прасторы.

Развіццё інтэлектуальнай культуры на беларускіх землях ажыццяўлялася ў кантэксце эвалюцыі ўсёй еўрапейскай культуры. Таму не дзіўна, што яна ўвасабляла ў сабе асноўныя рысы філасофіі еўрапейскага Адраджэння і Асветніцтва. Да такіх варта аднесці: 1) Антрапацэнтрызм, гэта значыць ідэю самадастатковасці чалавечага быцця, калі ў цэнтры ўвагі філосафаў выступала праблема гістарычнага прызначэння чалавека. 2) Ідэю абсалютнай духоўнай свабоды, якая спалучала ў сабе канцэпцыю гнэсеалагічнага аптымізму з уяўленнем аб бязмежных магчымасцях чалавека

ў справе практычнага пераўтварэння прыроды, грамадства на пачатках розуму. 3) Натуралізм, які выступаў у якасці асноўнага прынцыпу інтэграцыі сусвету і самога чалавека.

Яшчэ з самага пачатку этап Новага часу характарызаваўся комплекснымі зменамі: у палітыцы, эканоміцы, навуцы, культуры, грамадска-палітычным жыцці, ідэалогіі. Адзін з унікальных часавых прамежкаў Новага часу – эпоха Асветніцтва, якую традыцыйна разглядаюць у разрэзе станаўлення новых поглядаў на адукацыю і вучонага чалавека ў грамадстве, змен палітычных структур дзяржаў пад уплывам «асвечанага манарха», і, урэшце, як перыяд станаўлення класічнай навукі. Новы этап у развіцці еўрапейскай культуры прывёў да ўтварэння своеасаблівай гістарычнай светапогляднай парадыгмы, эпіцэнтрам і квінтэсенцыяй якой з'яўляецца ідэя прагрэсу.

Для беларускага этнасу абазначаны перыяд важны яшчэ і таму, што ў гэты час адбывалася станаўленне беларускай нацыі ў неспрыяльных умовах адсутнасці ўласнай дзяржаўнасці і палітыкі паланізацыі, а потым русіфікацыі. Азначаныя асаблівасці не толькі не спынілі станаўленне беларусаў як самастойнага этнасу, а, хутчэй, наадварот, у пэўнай ступені садзейнічалі гэтаму. Пачалося навуковае вывучэнне краю, фарміравалася сістэма адукацыі ў галінах тэхнічных і прыродазнаўчых навук, выпускнікі Віленскай акадэміі знаёміліся з распрацоўкамі еўрапейскіх вучоных, дапаўнялі і паглыблялі назапашаныя веды.

Такім чынам, даследаванне прапануе цэласны погляд на інтэлектуальную культуру Віцебшчыны як на дынамічную, адкрытую сістэму, сфарміраваную ў дыялогу традыцый і навацый, цэнтра і перыферыі, веры і розуму. Яе вывучэнне дазваляе не толькі глыбей зразумець гісторыю рэгіёна, але і зрабіць уклад у агульную карціну развіцця інтэлектуальнага жыцця Усходняй Еўропы ў эпоху Новага часу.

1. Інтэлектуальныя дыскурсы і культурныя нарратывы ў эпоху Новага часу

1.1. Асноўныя светапоглядныя і метадалагічныя нарратывы Новага часу

Пачатковы перыяд Новага часу на Віцебшчыне (XVI ст.) характарызуецца істотным ускладненнем палітры духоўнага жыцця грамадства. Калі ў папярэднюю эпоху светапоглядныя ўстаноўкі вызначаліся супрацьстаяннем каталіцтва і праваслаўя, то ў Новы час на поле інтэлектуальнай дзейнасці ўступілі пратэстантызм і уніяцтва.

Выключна важная роля ў фарміраванні інтэлектуальнага дыскурсу належала навучальным установам. Паводле вызначэння А.В. Карташова, магучнасць Вялікага Княства Літоўскага грунтавалася на сістэматычнай школе. У другой палове XVI – пачатку XVII стст. пратэстанцкія школы існавалі ў Віцебску, Полацку, Оршы, Глыбокім. У гэты ж час адкрываюцца школы праваслаўных братстваў у Полацку (1633), Оршы (1648). Аднак пальма першынства ў адукацыйнай дзейнасці належала каталіцкаму ордэну езуітаў: езуіцкія калегіумы ў Віцебску (1682), Полацку (1581), Оршы (1612).

Адукацыйная сістэма навучальных устаноў асноўных рэлігійных канфесій мела шмат агульнага. Яе аснову складалі «сем вольных мастацтваў»: граматыка, дыялектыка, рыторыка, музыка, арыфметыка, геаметрыя, астраномія. Істотным элементам адукацыі служылі антычная літаратура, гісторыя, філасофія. Непарушным аўтарытэтам апошняй выступаў Арыстоцель. Варта адзначыць, што працы дыдаскалаў брацкіх школ адрозніваліся меншым акадэмізмам у параўнанні з працамі прафесараў-езуітаў. Паказальнай у гэтым дачыненні з'яўляецца нядоўгая дзейнасць Полацкай езуіцкай акадэміі, заснаванай на базе езуіцкага калегіума (1812 – 1820 гг.).

У сілу меўшых месца ў канцы XVIII – пачатку XIX стст. гістарычных падзей Полацкая езуіцкая акадэмія стала адным з найбольш уплывовых інтэлектуальных цэнтраў першай чвэрці XIX ст. і адначасова захавала асноўныя характарыстыкі акадэмічнай філасофіі, якая развівалася ў межах

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Агацци, Э. Идея общества, основанного на знаниях / Э. Агацци // Вопросы философии. – 2012. – № 10. – С. 3-19.
2. Адзнакі мінулай велічы // Пуцявінамі роднага краю : прырода і гісторыя Верхнядзвіншчыны / А. Бубала. – 2-е выд., стэрэатыпнае. – Наваполацк : А. У. Маладзечкін, 2018. – С. 102–111.
3. Ад часоў першабытных – 1917 // Памяць: Віцебск : гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі : у 2 кн. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.] ; склад. А. І. Мацяюн ; мастак Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 2002. – Кн. 1.
4. Аляксеенка, Я. Роля ордэна езуітаў у культурным і асветніцкім жыцці Віцебска 17–19 стст. / Я. Аляксеенка // Рождество в мировой художественной культуре : доклады и тезисы докладов международной научно-практической конференции, Витебск, 19 декабря 2015 года. – Витебск : [Б. И.], 2015. – С. 20–22.
5. Антология исследований культуры. – СПб, 1997. – Т 1. – С. 499-508.
6. Арон, Р. Избранное: Введение в философию истории / Р. Арон. М. – СПб., 2000. – 420 с.
7. Базарэвіч, Г. Яўрэйская абшчына Браслава / Г. Базарэвіч. – Паставы : Сумежжа, 2015. – 36 с.
8. Барулин, В. С. Социально-философская антропология / В. С. Барулин. – М., 1994. – С. 97, 108.
9. Беларусь в вопросах и ответах (2-е издание) / ред. коллегия В. В. Валеитенок, Г. И. Гасюк, В. М. Гурин [и др.]. – Мн.: ИСПИ. – 2006. – 80 с.
10. Бергер, П., Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
11. Бергсон А. Два источника морали и религии / А. Бергсон. пер. с фр. – М.: Канон, 1994. – 288 с.

12. Бердяев, Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М., 1994. – 141 с.
13. Болатова, Ю. Г. Стараабраднікі Беларускага Падзвіння і Падняпроўя : гісторыя і сучаснасць / Ю. Г. Болатова // Беларускі гістарычны часопіс. – 2008. – № 9. – С. 10–17.
14. Борзенков, В. Г. Гуманитарное знание : поиск естественнонаучных оснований / В. Г. Борзенков // Высшее образование в России. – 2005. – № 12. – С. 78-96.
15. Борзенков, В. Г. На пути к единой науке о человеке / В. Г. Борзенков // Человек. – 2004. – № 3. – С. 66-78.
16. Бубенько, Т. С. Исследования в Витебске // Археологические открытия. 1983 г. – Москва, 1984.
17. Буева, Л. П. Духовность и проблемы нравственной культуры / Л. П. Буева // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 5.
- 18.3. Васільеў, С. З гісторыі канфесій [у Мёрскім раёне] / С. Васільеў // Міёрскія навіны. – 2010. – 30 студз.
19. Вебер, М. Избранные произведения / М. Вебер. – М., 1990. – 722 с.
20. Вераванні і рэлігіі // Насельніцтва Пастаўскага краю / І. М. Пракаповіч. – Паставы : Сумежжа, 2004.
21. Виндельбанд, В. Дух и история. Избранные философские произведения / В. Виндельбанд. – М., 1995. – 472 с.
22. Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802–1917) / Т. Е. Леонтьева [и др.] ; сост.: Т. Е. Леонтьева, Д. Л. Яцкевич ; редкол.: А. К. Голубович [и др.]. – Минск : БелНИИДАД, 2009. – 524 с.
23. Віцебская дыяцэзія Рыма-каталіцкага касцёла ў Беларусі : 20-годдзе ўтварэння дыяцэзіі (1999–2019) / уклад. К. Лаўрыненкі ; фота: К. Лаўрыненкі, Л. Юрыка, З. Лупача. – Мінск : Медысонт, 2019. – 347 с.

24. Витебская епархия: справочник храмов, монастырей и приходов / Московский патриархат, Белорусский Экзархат. – Витебск : [Б.и.], 2017. – 279 с.
25. Габрусь, Т. В. Мураваныя харалы : Сакральная архітэктурна беларускага барока / Т. В. Габрусь. – Мн.: Ураджай, 2001. – 287 с.:
26. Гадамер, Х. Г. Истина и метод : основы философской герменевтики / Х. Г. Гадамер. – М., 1998. – 695 с.
27. Галубовіч, В. У. Каталіцкая царква ў Полацкім ваяводстве ў канцы XVI – першай палове XVII стагоддзя / В. У. Галубовіч // Вестник Полоцкого государственного университета. – 2011. – № 1. – С. 13–17.
28. Ганчар, А. И. Римско-Католическая Церковь в Беларуси: общественное сознание и религиозная практика (вт. пол. XX – нач. XX вв.): монография / А. И. Ганчар. – Минск: МедиаСонт, 2015. – 582 с.
29. Гегель, Г. В. Ф. Философия истории / Г. В. Ф. Гегель. Сочинение в 14 томах. – М., 1929-1958. – Т. 8.
30. Гельвеций, К. Об уме / К. Гельвеций – М.: Мир книги, Литература, 2007. – 560 с.
31. Глубокое : память о еврейском местечке = The shtetl of Nlybokaue in Contemporary Cultural Memory / редкол.: И. Копченова [и др.]. – Москва : Сэфер, 2017. – 376 с.
32. Голубеў, В. Ф. Акт візітацыі Лепельскага парафіяльнага касцёла 1654 г. / В. Ф. Голубеў, А. А. Жлутка // VII Лепельскія чытанні : матэрыялы VII навукова-практычнай канферэнцыі (г. Лепель, 27–28 кастрычніка 2016 года) / пад рэд. Я. А. Грэбеня. – Віцебск : Віцебская абласная друкарня, 2017.
33. Гольбах, П. Карманное богословие или словарь христианской религии, написанный аббатом Бернье лиценциатом богословия / П. Гольбах – М.: Политиздат, 1961. – 202 с.

34. Города, местечки и замки Великого княжества Литовского : энциклопедия / ред. совет: Т.В. Белова (пред.) [и др.]. – Минск : Беларус. энцыкл. им. П. Бровки, 2009. – 312 с.
35. Грамадска-палітычнае жыццё на Беларусі, 1772 – 1917 гг. – Мінск : Беларуская навука, 2018. – 573 с.
36. Гурин, М. Ф. Кузнечное ремесло Полоцкой земли. IX – XIII вв. / М. Ф. Гурин. – Минск : Наука и техника, 1987. – 151 с.
37. Гурын, М. Ф. Жалезныя вырабы XIV – XVIII стст. з Віцебска // Вес. АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1981. – № 5. – С. 18 – 24.
38. Гуссерль, Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль. – М., 2009. – Т. 1. – 486 с.
39. Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М.: «Книга», 1991. – 576 с.
40. Документы, касающиеся еврейского населения г. Витебска // Витебская старина : [в 5 т.] / сост. и изд. А. Сапунов. – Витебск, 1883. – Т. 1. – С. 275–299.
41. Евреи на Витебщине : информационный дайджест / ГУ «Витебская областная библиотека имени В. И. Ленина», Отдел краеведческой литературы и библиографии ; [сост. Е. Д. Яскевич]. – Витебск, 2020. – 191 с.
42. Запіс аб падараванні Льва Сапегі на карысць Лепельскага касцёла. 1604 // Памяць: Лепельскі раён : гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / рэдкал.: В. Я. Ланікіна [і інш.] ; уклад.: В. Я. Ланікіна, А. У. Стэльмах ; мастак Э. Э. Жакевіч. – Мінск : Беларусь, 1999.
43. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць / рэдкал.: С. В. Марцэлеў [і інш.]. – Мінск : БСЭ імя П. Броўкі, 1985. – 496 с.
44. Зянюк, Р. У. Інфармацыйны патэнцыял дакументаў Каўнаскага акруговага архіва ў справе рэканструкцыі канфесійнай сітуацыі на

- Браслаўшчыне ў XIX – пачатку XX ст. / Р. У. Зянюк // Беларусь праз призму рэгіянальнай гісторыі. Браслаўскія чытанні : (да 950-годдзя горада Браслава) : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал.: В. В. Даніловіч [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – С. 175–188.
45. Зиммель, Г. Проблема исторического времени / Г. Зиммель // Философия культуры. – Т. 1. – М., 1996. – С. 517-521.
46. Игнатенко, А. П. Ремесленное производство в городах Белоруссии в XVII – XVIII вв. / А. П. Игнатенко. – Минск : Издательство Министерства высшего, средне-специального и профессионального образования БССР, 1963. – 87 с.
47. Иезуиты в Полоцке, 1580–1820 гг. : в 2 ч. / сост., примеч. и вступ. ст. Л. Ф. Данько, А. И. Судник. – Полоцк : А. И. Судник, 2005. – (Наследие Полоцкой земли).
48. Ильин, И. А. Основы христианской культуры. Собр. соч. в 10 т. / И. А. Ильин – М., 1993. – Т. 1. – 323 с.
49. Иоффе, Э. Евреи Витебска в 1880–1920-х годах / Э. Иоффе // Шагаловский сборник / редкол.: Л. Хмельницкая [и др.]. – Витебск, 2004. – Вып. 2 : материалы VI–IX Шагаловских чтений в Витебске (1996–1999). – С. 27–33.
50. Канапацкая, З. И. Мечети татар Беларуси, Литвы и Польши : история и современность // Мечети в духовной культуре татарского народа (XVIII в. – 1917 г.). Материалы Всероссийской научно-практической конференции (25 апреля 2006 г., г. Казань). Казань : Институт истории АН РТ, 2006.
51. Канапацкі, І. Б. Гісторыя і культура беларускіх татар / І. Б. Канапацкі, А. І. Смолік. – Мінск, 2000.
52. Кант, И. Сочинения в 6 т. / И. Кант – М., 1964-1966. – Т. 1-3.
53. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.) / пад рэд. У. І. Навіцкага. – Мінск : Экаперспектыва, 1998. – 340 с.

54. Кацер, М. С. Народно-прикладное искусство Белоруссии от первобытного общества до 1917 года / М. С. Кацер – Минск : Вышэйш. школа, 1972. – 173 с.
55. Киприанович, Г. Я. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве / Г. Я. Киприанович. – Минск : Белорусский Экзархат, 2006. – 345 с.
56. Кисляков, А. Судом и чудом. Несколько слов о францисканцах / А. Кисляков // Голас Сенненшчыны. – 2023. – 28 сак. – С. 5.
57. Кляштар у Беразвеччы // Веснік Глыбоччыны. – 2022. – 31 жн. – С. 8.
58. Кожурин, К. Я. Быт и нравы староверов Витебской губернии в середине XIX в. (по материалам секретных данных, собранных надворным советником В. С. Несторовым) // Старообрядчество. – 2023. – Т. 1. – № 1. – С. 20–34.
59. Колединский, Л. В. Верхний замок Витебска – уникальный археологический объект (изучение и сохранение) / Л. В. Колединский // Белорусская думка. – 2022. – № 6. – С. 85 – 91.
60. Кондорсе, Ж. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума / Ж. Кондорсе. – М., 2011. – 280 с.
61. Конт, О. Дух позитивной философии: Слово о положительном мышлении / О. Конт. – М., 2011. – 251 с.
62. Копыцкий, З. Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. / З. Ю. Копыцкий. – Минск : Наука и техника, 1975. – 190 с.
63. Корбут, В. Цуды Успення і Уваскрасення над Дзвіной / В. Корбут // Беларусь = Belarus. – 2009. – № 8. – С. 34–35.
64. Крачкоўскі, А. Праваслаўныя і каталіцкія храмы Прыдзвіння [Бешанковіцкага раёна] / А. Крачкоўскі // Зара (Бешанковічы). – 2002. – 16 ліп. – С. 3–4 ; 30 ліп. – С. 4.

65. Крумплевский, В. С. Влияние религиозного фактора на демографические процессы населения Браславского Поозерья в конце XIX века / В. С. Крумплевский // Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі. Браслаўскія чытанні : (да 950-годдзя горада Браслава) : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал.: В. В. Даніловіч [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – С. 167–174.
66. Кузняява, С. Віцебскі езуіцкі калегіум на пачатку XIX стагоддзя (па матэрыялах рэвізіі В. М. Севяргіна) / С. Кузняява // Віцебскі сшытак. – 1995. – № 1.
67. Кулагін, А. М. Каталіцкія храмы Беларусі : энцыклапедычны даведнік / А. М. Кулагін ; фат. А. Л. Дыбоўскі. – Мінск : БелЭн, 2008. – 488 с.
68. Кулагін, А. М. Праваслаўныя храмы Беларусі : энцыклапедычны даведнік / А. М. Кулагін ; маст.: З. Э. Герасімовіч, У. П. Свентахоўскі. – Мінск : БелЭн, 2007. – 656 с.
69. Кун, Т. Структура навуковых рэвалюцый / Т. Кун. – М., 2002. – 608 с.
70. Лабынцаў, Ю. Першая каталіцкая місія ў Полацку / Ю. Лабынцаў // Культура. – 1992. – 24 жн. (№ 31).
71. Лакотос, И. Фальсификации и методология научно-исследовательских программ / И. Лакотос. – М., 1991. – 325 с.
72. Лаўрыненка, К. Гісторыя касцёла і парафіі Святога Антонія Падуанскага ў Віцебску / Лаўрыненка К. В. // Ученые записки : сборник научных трудов / Министерство образования Республики Беларусь, Учреждение образования "Витебский государственный университет имени П. М. Машерова". – 2019. – Т. 29. – С. 25–32.
73. Лаўрыненка, К. З гісторыі віцебскіх касцёлаў / К. Лаўрыненка // Каталіцкі веснік. – 2011. – № 3 (чэрв.). – С. 1, 7.
74. Левко, О. Н. Витебск / О. Н. Левко ; Нац. акад. наук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – 335 с.

75. Левко, О. Н. Витебск XIV–XVIII вв.: (стратиграфия, хронология, социально-историческая топография и технология производств) : монография / О. Н. Левко. – Минск : Наука и техника, 1984. – 120 с. : ил.
76. Лепель: память о еврейском местечке = The shtetl of Lepel: in Contemporary Cultural Memory / [отв. ред. С. Амосова]. – Москва : Сэфер, 2015. – 495 с.
77. Лесная, О. Ю. Архитектурная эволюция культовых сооружений Витебска в связи с социально-политическими трансформациями / О. Ю. Лесная // Книжное наследие А. П. Сапунова : материалы республиканской научно-практической конференции к юбилеям издания А. П. Сапуновым книг «Витебская старина» (т. 1, 1883) и «Река Западная Двина» (1893), 23 декабря 2013 г. / [редкол.: А. И. Сёмкин и др.]. – Минск : НББ, 2014. – С. 244–248.
78. Лосский, Н. О. Ценность и бытие. Бог и Царство Божие как основа ценностей / Н. О. Лосский. – М.: Фолио, 2000. – С.82.
79. Луман Н. Мировое время и история систем / Н. Луман // Логос. – М., 2004. – № 5. – С. 131 – 157.
80. Лупач, З. У Дунілавічах святкавалі дваіны юбілей / З. Лупач // Вольнае Глыбокае: – 2015. – 8 кастр.
81. Лыч, Л. Хрысціянства ў Беларусі (ад старажытнасці да 1917 г.). – Віцебск : ВДТУ, 2005. – 220 с.
82. Марзалюк, І. А. Этнічны і канфесійны свет беларускага горада XVI–XVII стст.: (этнаканфесійны склад насельніцтва, этнічныя і канфесійныя стэрэатыпы беларускіх гараджан) : манаграфія / І. А. Марзалюк. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 164 с.
83. Матэрыяльная і духоўная спадчына Браслаўскага краю // Памяць: Браслаўскі раён : гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / рэдкал.: К. В. Велічковіч [і інш.] ; уклад.

- К. С. Шыдлоўскі ; мастак Э. Э. Жакевіч. – Мінск : Паліграффармленне, 1998. – С. 601–616.
84. Мізьярская, Н. Гісторыя парафіі Камень-Губіна [Лепельскага раёна] / Н. Мізьярская // Каталіцкі веснік. – 2017. – № 8 (жн.). – С. 13.
85. Мертон, Р. К. Социальная теория и социальная структура / Р. К. Мертон – М.: АСТ, 2006. – 873 с.
86. Мясникович, М. В. Проблемы и перспективы развития инновационной деятельности в Республики Беларусь / М. В. Мясникович // Беларуская думка. – 2005. – № 6. – С. 4-11.
87. Несцяронок, А. Валкалацкай парафіі – 600 гадоў / А. Несцяронок // Родныя вытокі (Докшыцы). – 2020. – 19 жн. – С. 1, 5.
88. Несцяронок, А. Увысь ляціць душа пад музыку аргана... : да 600-годдзя Валкалацкай парафіі / А. Несцяронок // Родныя вытокі (Докшыцы). – 2020. – 11 крас. – С. 5.
89. Никифоровский, Н. Я. Очерки простонародного життя-быття в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности / Н. Я. Никифоровский // Этнографические данные. Витебск, 1895. – 455 с.
90. Оболецкий костел. Унікальная фотграфія / подгот.: Д. Івченко, М. Хмелюк // Наша Талачыншчына. – 2015. – 17 студз.
91. Овсейчик, В. Е. Историко-культурное наследие старообрядцев Северной Беларуси / В. Е. Овсейчик // Природное и историко-культурное наследие Восточной Европы как объект социально-географических исследований: Материалы Международной научно-практической конференции 25–26 октября 2019 г. / Под ред. А. Г. Манакова. – Псков : Псковский государственный университет, 2019. – С. 56–61.
92. Пазднякоў, В. Віцебскі езуіцкі калегіум // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 3 т. / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; маст. З. Э. Герасімовіч. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя, 2005. – Т. 1: Абаленскі — Кадэнцыя. – С. 454. – 688 с.

93. Пануцэвіч, В. Сьвяты Язафат, архіяпіскап полацкі / В. Пануцэвіч. – Полацк : Сафія, 2000. – 274 с.
94. Парсонс, Т. О социальных системах / Т. Парсонс – М.: Академический проект, 2002. – 832 с.
95. Паўлаў, М. У. Забойства Іасафата Кунцэвіча. – Віцебск : Друкарня ім. Камінтэрна, 1996. – 34 с. – (Таямніцы віцебскай гісторыі).
96. Поварин, Г. Г. Очерки мелкого кожевенного производства в России / Г. Г. Поварин. – Санкт-Петербург : тип. В.Ф. Киршбаума, 1912. – 270 с.
97. Подлипский, А. М. Евреи в Витебске : в 2 т. / А. М. Подлипский ; Витеб. краевед. фонд им. А. П. Сапунова. – Витебск : Витеб. обл. тип., 2004. – Т. 1. – 176 с.
98. Подлипский, А. М. Евреи в Витебске : в 2 т. / А. М. Подлипский. – Витебск : Витеб. обл. тип., 2012. – Т. 2. – 184 с.
99. Подлипский, А. М. Еврейские адреса Витебска : путеводитель / А. М. Подлипский. – Витебск : Витеб. обл. тип., 2013. – 96 с.
100. Подлипский, А. Помогите ближнему : культурно-просветительные, медицинские и благотворительные организации [евреев] Витебщины второй половины XIX – начала XX века / А. Подлипский // Мишпоха. – 1995. – № 1. – С. 64–68.
101. Помнікі кultaвага доўліства // Памяць: Віцебск : гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі : у 2 кн. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.] ; склад. А. І. Мацяюн ; мастак Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 2003. – Кн. 2. – С. 607–621.
102. Православная царква на Витебшчыне (1918–1991) : дакументы і матэрыялы / сост.: В. П. Коханко [і др.] ; рэдкал.: М. В. Піщуленок [і др.]. – Мінск : Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, 2006. – 365 с.
103. Пракаповіч, І. М. Пастаўшчына / І. М. Пракаповіч. – Мінск : Беларусь, 2019. – 139, [3] с. – (Падарожжа па родным краі).

104. Путеводитель по еврейскому кладбищу в г. п. Богушевске Сенненского района Витебской области / сост. А. В. Кузнецова. – Витебск : О-во попечения еврейских кладбищ Витеб. обл. «БЕТОЛАМ», 2002. – 11 с.
105. Путеводитель по Старо-Улановичскому (еврейскому) кладбищу в Витебске / сост.: Л. А. Польшковский, А. Л. Шульман. – 2-е изд., доп. – Витебск : [Б. и.], 2018. – 192 с.
106. Пукшанскі, А. «Дазвольце русінам пасады займаць» / А. Пукшанскі // Звезда. – 2017. – 20 снеж. – С. 16.
107. Райчонак, С. Маўклівыя сведкі сівой даўніны / С. Райчонак // Кліч Радзімы (Шаркаўшчына). – 2018. – 2 чэрв. – С. 6.
108. Русецкий, А. В. Духовное наследие Витебщины. Туристические дороги к местам земным и сакральным : справочник-путеводитель / А. В. Русецкий, Ю. А. Русецкий. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2015. – 174 с.
109. Русецкий, Ю. А. Культурное развитие Витебска в конце XVIII – 30-х годах XIX столетия (1772–1839) : учебно-методическое пособие / Ю. А. Русецкий. – Витебск : УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2002. – 55 с.
110. Русецкий, А. В. Конфессиональная жизнь Витебска в XIV – XVIII ст. // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава” / А. В. Русецкий. – 2000. – № 3(17). – С. 3 – 10.
111. Русецкий А. В. Художественная культура Витебска с древности до 1917 года : историко-художественный очерк / А. В. Русецкий, Ю. А. Русецкий. – Минск : БелЭн, 2001. – 288 с. : ил.
112. Рэлігія і царква на Беларусі : энцыкл.даведнік. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2001. – 368 с.
113. Сапунов, А. П. Заметка о коллегии и академии иезуитов в Полоцке / А. П. Сапунов. – Полоцк : Издатель Л. Ф. Данько, 1997. – 30 с.

114. Сапунов, А. Историко-статистический очерк города Витебска / А. Сапунов. – Витебск : Витебская Епархия, 2007. – 106 с.
115. Сахута, Е. М. Беларускае народнае мастацкае кавальства / Е. М. Сахута. – Минск : Польша, 1990. – 190 с.
116. Святы Казімір у Паазер’і: 400 гадоў каталіцызма ў Лепельскім краі / А. Белы [і інш.]. – Лепель : LEPLE, 2004. – 62 с.
117. Сіўко, А. Праблема нацыянальнай самаідэнтыфікацыі католікаў паўночна-ўсходняй Віцебшчыны і прылеглых да яе тэрыторый у сшытках выдавецкай серыі «Нашы касцёлы» Д. Банчкоўскага і Ф. Жыскара / А. Сіўко // Наша вера. – 2022. – № 4. – С. 38–41.
118. Скир, А. Я. Еврейская духовная культура в Беларуси : ист.- лит. очерк / А. Скир. – Минск : Маст. літ., 1995. – 144 с.
119. Соболевский, А. Глубокое. Очерки истории / А. Соболевский ; ред.: М. П. Черепковский, Д. Ю. Соболевский. – Минск : Медисонт, 2012. – 132 с.
120. Соловьев, А. А. Полоцкий иезуитский коллегиум в ретроспективе (1581–1914) : архитектурно–археологический очерк / А. А. Соловьев. – Полоцк : Полоцкое книжное издательство, 2012. – 97 с.
121. Скрипченко, Т. С. Обмен и местное производство в средневековых городах Белоруси (по материалам стеклянных браслетов) // Труды Пятого Междунар. конгр. славн. археологии. Киев, 1985.
122. Степаненко, Н. И. Религии на Витебщине: краткая история и современность / Н. И. Степаненко. – Витебск : [Б.и.], 2002. – 42 с.
123. Таляронак, К. А. Жыцце беларускіх яўрэяў у весцы Варонічы [Полацкага раена]: у XIX – першай палове XX стагоддзя / К. А. Таляронак // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета / редкол.: Д. Н. Лазовский [и др.]. – Новополоцк, 2009. – Вып. 34 : Гуманитарные науки. – С. 96–99.
124. Таляронак, К. А. Матывы яўрэйскага мастацтва ў выявах яўрэйскіх надмагільных помнікаў на прыкладзе яўрэйскіх могілак вескі

- Пліса [Глыбоцкі раён] / К. А. Таляронак // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета / редкол.: Д. Н. Лазовский [и др.]. – Новополоцк, 2010. – Вып. 41 : Гуманитарные науки. – С. 146–148.
125. Таляронак, К. А. Сельскія яўрэйскія пахаванні XIX – пачатку XX стагоддзя вескі Пліса Глыбоцкага раёна Віцебскай вобласці: гісторыя, помнікі, эпітафіі / К. А. Таляронак // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета / редкол.: Д. Н. Лазовский [и др.]. – Новополоцк, 2010. – Вып. 41 : Гуманитарные науки. – С. 144–146.
126. Таляронак, К. А. Сельскія яўрэйскія пахаванні XIX – пачатку XX стагоддзя ў гарадскім паселку Ушачы / К. А. Таляронак // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета / редкол.: Д. Н. Лазовский [и др.]. – Новополоцк, 2009. – Вып. 34 : Гуманитарные науки. – С. 93–96.
127. Таляронак, К. А. Яўрэйскае насельніцтва Беларусі ў аграрнай палітыцы Расійскай імперыі ў канцы XVIII – пачатку XX ст.: гісторыяграфія і сучасны стан даследаванняў / К. А. Таляронак // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А, Гуманитарные науки. – 2018. – № 1. – С. 89–96.
128. Теплова, В. А. Латинизация греко-католической церкви в XVII – XVIII вв. как фактор духовно-культурного размежевания униатского духовенства / В. А. Теплова // Верныя веры бацькоў: матэрыялы міжнар. царк.-наук. канф., прысвеч. 400-годдзю спачыну св. прав. Сафіі Слуцкай і 400-годдзю заснавання Свята-Петра-Паўлаўскага сабора ў Мінску, Мінск, 3 мая 2012 г. / Мінск. Епархія БПЦ; рэдкал.: І.А. Чарота [і інш.]. – Мінск, 2013. – С. 73–80.
129. Тишкин, И. Витебские замки / И. Тишкин. – 2-е изд., доп. и перераб. – Витебск : Витебская областная типография, 2013. – 19 с.

130. Тойнби, А. Постигание истории / А. Тойнби – М.: Айрис-Пресс, 2010. – 640 с.
131. Федотова, В. Г. Культура и духовная жизнь общества / В. Г. Федотова // Духовная жизнь общества и структура общественного сознания. – М., 1988. – С. 3-4.
132. Флоренский, П. Столп и утверждение Истины. Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах / П. Флоренский. – Академический Проект, 2012. – 912 с.
133. Франк, С. Л. Духовные основы общества: Сборник / С. Л. Франк; Сост. П. В. Алексеев. – М.: Республика, 1992. – 510 с.
134. Фромм, Э. Иметь или быть? / Э. Фром. – М. – 2000. – 448 с.
135. Фуко, М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб., 1994. – 408 с.
136. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб., 2000. – С. 324-340.
137. Хайдеггер, М. Бытие и время / М. Хайдеггер. - М., 1997. - 820 с.
138. Хайноўскі, А. Вядзецца летапіс здаўна... / А. Хайноўскі // Веснік Глыбоччыны. – 2013. – 23 кастр. – С. 2–3.
139. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и изменение мирового порядка / С. Хантингтон. – М., 2003. – 603 с.
140. Хмельницкая, Л. Из истории витебских синагог / Л. Хмельницкая // Мишпоха. – 1998. – № 4. – С. 25–27.
141. Хмельницкая, Л. Из истории витебской еврейской общины XVI–XVII вв. / Л. Хмельницкая // Шагаловский сборник / редкол.: Л. Хмельницкая [и др.]. – Витебск, 2004. – Вып. 2 : материалы VI–IX Шагаловских чтений в Витебске (1996–1999). – С. 88–92.
142. Хмялюк, М. Збераглі веру бацькоў / М. Хмялюк // Наша Талачыншчына. – 2023. – 17 чэрв. – С. 5.
143. Храмы // Витебск : путеводитель / текст Л. Хмельницкая ; фото: В. Базан, С. Плыткевич. – Минск : Рифтур 2006. – С. 42–48.

144. Храмы Дунілавіч // Дунілавічы : ад ВКЛ да БССР / Ф. Хоміч. – Паставы : ТБМ, 2014. – С. 22–29.
145. Храмы и приходы Витебской Епархии Белорусской Православной Церкви : справочник / сост. А. Матвеев, Н. Дубенецкий. – Витебск : Издательский отдел Витебской епархии, 2002.
146. Хрысціянскія храмы Беларусі на фотаздымках Яна Балзункевіча. Пачатак ХХ стагоддзя [Вывяўленчыма тэрыял] = Christian churches and temples of Belarus in the pictures of Ian Balzunkevich, early XX century : да двухтысячагоддзя Іісуса Хрыста / уклад.: А. М. Кулагін, У. А. Герасімовіч. – Минск : Ураджай, 2000. – 184 с.
147. Христианство в Беларуси: история и современность : сб. науч. ст. – Минск : Беларуская навука, 2014. – 494 с.
148. Хурсан, І. І. Стараабраднікі Беларусі: мінулае і сучаснасць / І. І. Зхурсан. – Мінск : Беларуская навука, 2020. – 175 с.
149. Цялежнікаў, У. Культурная спадчына полацкіх езуітаў / У. Цялежнікаў // Краязнаўчая газета. – 2016. – № 30 (жн.). – С. 4 ; № 31 (жн.). – С. 4.
150. Чепко, В. В. Города Белоруссии в первой половине XIX в.: Экой, развитие / В. В. Чепко – Минск : Изд-во БГУ, 1981. – 143 с.
151. Шарох, Г. А. Гісторыя рымска-каталіцкай парафіі Святой Тройцы ў Докшыцах у пачатку XVII – сярэдзіне XIX стагоддзя / Г. А. Шарох // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета / Министерство образования Республики Беларусь, Полоцкий государственный университет ; редкол.: Д. Н. Лазовский [и др.]. – Новополоцк, 2010. – Вып. 41 : Гуманитарные науки. – С. 149–150.
152. Шарох, Г. А. Каталіцкі Касцёл і Праваслаўная Царква на Докшыччыне пасля паўстання 1863–1864 гадоў / Г. А. Шарох // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета / Министерство образования Республики Беларусь, Полоцкий госу-

- дарственный университет ; редкол.: Д. Н. Лазовский [и др.]. – Новополоцк, 2010. – Вып. 41 : Гуманитарные науки. – С. 151–153.
153. Шелер, М. Избранные произведения / *Формы знания и образование* / М. Шелер. – М., 1994.
154. Шнейдер, А. А. *Моя Толочинщина : страницы истории* / А. А. Шнейдер. – Минск : Бизнесофсет, 2006. – 248 с.
155. Шпенглер, О. *Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории*: пер. с нем. – М.: Мысль, 1993. – 620 с.
156. Штыхов, Г. В. *Города Полоцкой земли (IX – XIII вв.)* / Г. В. Штыхов. – Минск : Наука и техника, 1978. – 160 с.
157. Шульгат, Т. *Парафіі Святой Троіцы [ў Докшыцах] – 400 год* / Т. Шульгат // *Родныя вытокі (Докшыцы)*. – 2009. – 17 студз. – С. 7.
158. Юдин, Г. Я. *Музыкальная жизнь Витебска в первой четверти XX века* / Г. Я. Юдин ; сост. Л. В. Хмельницкая ; ред. А. М. Никитина. – Минск : Медисонт, 2013. – 304 с.
159. Юркайць, А. *Вызваліць ад забыцця...* / А. Юркайць // *Вольнае Глыбокае*. – 2009. – 26 сак. – С. 4–5.
160. Яковлева, Г. Н. *Из истории православной церкви Витебщины конца XIX в.* // *Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава* / Г. Н. Яковлева. – 2000. – № 1(15). – С. 23 – 29.
161. Ясперс, К. *Смысл и назначение истории* / К. Ясперс. – М., 1991. – 527с.